

עיונים במקרא

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שיעורי הירושלמי בקול הדף
מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערך

מכאן שהאשה עיניה צרות באורחים

דברי תורה

ממה היה מוכן 'לחם המלכים' המיוחד אותו אכל השר השלוניקאי
אנין הטעם, ומי הוא זה שסיפר על כך להגאון בעל 'שבט מוסר'?
גילוי התלמוד הירושלמי על כך שרבי ירמיה התנזר כל ימיו מאכילת
סולת, ומה דעת הרמב"ם על בריאות מאכל הסולת מהלכים חדשים
בביאור הגירסא התמוהה, שהגם כי שרה אמנו הציעה לתת לאורחים
סולת ולא קמח, יש ראייה כי עיניה צרות באורחים

כתיב קמח וכתיב סולת

קביעת חז"ל המפורסמת על היות עיני האשה צרות באורחים, מתפצלת בגירסאות
עתיקות כלפי צורת הדרשה בה היא נלמדת משרה אמנו, אל שני אפיקים מנוגדים
וסותרים: מה בדיוק הציעה שרה אמנו לתת לאורחיה, קמח או סולת?

שורש ההחלטה על צורת היחס של הנשים לאורחים מצוי במקרא מפורש בו
נאמר (בראשית יח, ו): "וַיִּמְהַר אַבְרָהָם הָאֱלֹהִים אֶל שָׂרָה וַיֹּאמֶר מֶהֱרִי שְׁלֹשׁ סָאִים
קֶמַח לֹאֲשִׁי וְעֵשִׂי עֲגוֹת", כשלכאורה דברי אברהם אבינו שם אינם מובנים: הרי
קמח וסולת הם שני דברים נפרדים, ומה הוא זה שאמר אברהם 'קמח סולת' בחדא
מחתא? הגמרא במסכת בבא מציעא (פז, א) דנה בשאלה זו ומתרצת: "כתיב קמח
וכתיב סולת, אמר ר' יצחק מכאן שהאשה צרה עיניה באורחים יותר מן האיש".

תורף התירוץ הוא כי אין לומר שאברהם אבינו הוא שאמר 'קמח סולת', כי בוודאי
הדבר לא יתכן, אלא שכאן הפסוק מחבר ומצמיד את מה שאמרו אברהם ושרה גם
יחד: אחד מהם אמר להביא קמח ומשנהו אמר להביא סולת, ומכאן בא הצירוף 'קמח
סולת'.

אברהם - סולת; שרה - קמח

מי הוא זה שאמר להביא קמח ומי הוא שאמר להביא סולת? כאן אנו מגיעים
למחלוקת גירסאות עתיקות יומין, שאחת מהם מפתיעה ומעניינת בעליל, והיא אף

פעמי יעקב ★ גליון חודש שבט תשע"ב

הטרידה את מנוחתם של גדולי עולם בדורות הקודמים שנדרשו אליה וניסו לפרשה. **רש"י** לפנינו כותב כך: "סולת - עדיף מקמח. מכאן שהאשה עיניה צרה באורחין - היא אמרה קמח, והוא סולת". רש"י מניח תחילה את הנחת היסוד, המעוגנת במציאות מעל לכל ספק, כי סולת עדיף מקמח. הסולת משובחת יותר מהקמח; היא נקייה ואיכותית בהרבה. ואם רבי יצחק מוציא משינוי זה שהיה בין אברהם לשרה כי מכאן אנו למדים שהאשה עיניה צרות באורחים יותר מן האיש, על כרחנו שמעשה שהיה כך היה: אברהם אבינו הציע לתת לאורחים את הסולת המשובחת, ושרה היו עיניה צרות בהם והסכימה לתת להם רק קמח פשוט.

אמנם זה הוא ההסבר הפשוט והמרווח ביותר, אולם בדברי הפסוק אין הוא מסתדר כל כך: הרי ברור שאברהם אבינו הוא שפתח תחילה והציע את הצעתו, ולאחר מכן השיבה לו שרה בהצעה אחרת. ואם אכן 'קמח סולת' שבפסוק הוא צירוף של שתי האמירות, היה ראוי שיהיה כתוב 'סולת קמח', שהרי אברהם הוא שהקדים ואמר את הסולת ושרה היא שענתה לו בקמח. אמנם אפשר לומר כי אברהם אמר 'מהרי שלש סאין', ואמרה לו שרה כי תקח 'קמח', והשיבה אברהם שתקח 'סולת'.

אברהם - קמח; שרה - סולת

מאידך גיסא קיימת שיטה הסוברת כי אברהם הוא שאמר קמח ושרה היא שאמרה סולת. שיטה זו אכן עולה יפה עם ריהטת לשון הפסוק 'קמח סולת' והיא מתאימה עם סדר התרחשות הדברים.

שיטה זו, יש מייחסים אותה לגירסא עתיקת יומין ב'רש"י ישן' (ראה ספר 'אור יקרות', זולצבאך תצ"א, פרשת וירא), ואילו אחרים מצטטים את הדברים בשם המדרש (ראה ספר 'אזור אליהו', הורשובסקי, פרשת וירא 'ובאמת שמעתי שיש מדרש'), וראה בספר 'שלמה מול אדר' (ח"ב פ"ג - אור ליהודים, נא א מדה"ס), שדן אודות גירסא זו, ועוד עסקו בזה רבים וטובים במהלך הדורות.

דא עקא, שלפי פירוש זה כבר נלאו כל חכמי לב מלהבין את דברי רבי יצחק שהוציא מכאן כי עיני האשה צרות באורחים, בעוד שאדרבה נראה מכאן בדיוק להיפך: אם סולת משובח ועדיף מקמח, הלוא אם אברהם אמר קמח ושרה היא שאמרה סולת, יש ראייה דווקא שאין עיניהם של הנשים צרות באורחים, וכלפי לייא חזינן הכא שהנשים עיניהם יפות בהכנסת האורחים יותר מן האנשים.

כיצד יתכן איפוא שלמרות שאברהם הציע לתת לאורחים את הקמח הפשוט ושרה הציעה את הסולת המשובחת, בכל זאת ראה כאן רבי יצחק כי עיניהם של הנשים צרות באורחים יותר מאשר האנשים, מה שהוא לכאורה היפך ההגיון הפשוט.

פעמי יעקב ★ גליון חודש שבט תשע"ב

ודעו לכם כי בעסקי בענין זה, שהוא לכאורה מעין פחיתות הכבוד לשרה אמנו לומר שענינה צרות היו באורחים, תמכתי יסודותי ברשות המיוחדת שניתנה על כך, כמו שכתב רבינו החתם סופר בפרשתן: "ולולי דמסתפינא לפגוע בכבוד אמנו שרה, גם כי הרשונו חז"ל באומרם אשה עיניה צרות באורחים..." ואכן בספרי המפרשים מוצאים אנו פירושים רבים בביאור העניין, זה אומר בכה וזה אומר בכה, ואף אנו נענה את חלקנו בזה במילתא חדתא אשר חנני השי"ת.

שראה בהיותו בעיר סאלוניקי

"ששמעתי מרבי ומורי ז"ל, שראה בהיותו בעיר סאלוניקי יע"א שר אחד שלוקח סולת נקיה והיה טוחנה ונעשית קמח דקה מן הדקה ובתכלית הלבנות יותר משלג, ומזה היה מאכל לחמו והוא מאכל מלכים" – את עדות מעניינת זו כותב הגאון רבינו אליהו הכהן האיתמרי מאיזמיר, מחבר הספר הנודע 'שבט מוסר', בספרו 'אגדת אליהו' על הירושלמי (שלוניקי תקפ"ה, פ"א דיומא ה"א).

אותו שר סלוניקאי היה נוהג להשביח לעצמו את הסולת ממנה אפו את הלחמים למאכלו. לא זו בלבד שלא היה די לו בקמח רגיל כי אם גם סולת גרידא לא הוטב לו. ולכן מנהגו היה לטחון את הסולת ולעשותו דקה מן הדקה, עד שהיה מראהו צח ולבן יותר מלבנונית השלג, ומזה היו אופים לו את לחמו. היה בזה משום גינוני מלכות מיוחדים, לפי שמאכל המלכים הוא אכן מסולת כזו שנטחנת הדק היטב.

הגאון רבי בנימין מלמד

אם כי אמנם לא נראה לי שבימינו יכולים אנו לדעת את שמו של אותו שר סלוניקאי איסטניס שאצטומכתו איוותה לעצמה מעדני מלכים אלו, אולם להבדיל את שמו של 'רבי ומורי' אותו מצטט רבי אליהו הכהן יכולים אנו לדעת למרות ששמו לא פורש כאן.

מתוך עיון בספרי רבי אליהו הכהן אנו מגלים כי כמה וכמה פעמים הוא מצטט אמרות שפר מרבו ומורו מבלי לפרש את שמו (ראה למשל בספר 'אזור אליהו', שלוניקי תר"ו, אות יג), וכפי הנראה כוונתו בכולם היא לרבו אשר עליו הוא קושר מספד בראש ספרו 'מדרש אליהו' (אזמיר תקי"ט, דרוש א): "דרוש שדרשתי על פטירת רבי ומורי החכם השלם הדיין המצויין כמוהר"ר בנימין מלמד זצ"ל". ועוד ראה לו בספר זה (דרוש ה) רעיון נפלא בשם רבו זה אשר שמע מפי קדוש מדבר רבי בנימין הלוי.

הגאון רבי בנימין מלמד נודע למשגב כאחד מחשובי רבני טורקיה, בהיותו רב בעיר אזמיר. רבים מגדולי דורו מצטטים מדברי תורתו ומפליגים בשבחיו. עלה ונתבש"ם

ביום כ"ט כסלו ת"ל (ראה: דוד תמר במאמרו הנדפס בתוך מאסף 'סיני' כרך ע עמ' רמ). כאמור, הוא היה רבו המובהק של רבי אליהו הכהן, וכנראה הוא זה אשר סיפר לתלמידו את מנהג השר הסלוניקאי.

קמח של סולת

כמנהגם של תלמידי חכמים אשר שיחת חולין שלהם צריכה לימוד, אף רבי אליהו הכהן לקח את הידיעה המעניינת אותה סיפר לו רבו, והשתמש איתה כדי לפרש את הפסוק עליו אנו דנים: **"מהרי שלוש סאים קמח סולת"**, באופן מחודש ונאה:

"מה שמבואר אצלי על פסוק 'מהרי שלוש סאים קמח סולת', ורבותינו ז"ל פירשו מה שפירשו. אמנם פירשתי עם מה ששמעתי מרבי ומורי ז"ל... והנה אברהם אבינו עליו השלום כיון שנתן לאורחים לשונות בחרדל כמאמר רז"ל שהוא מאכל מלכים, גם הלחם שנתן להם היה מקמח שנעשית מסולת, וזהו 'קמח סולת' שהוא לחם של מלכים".

ואכן כך כותב רבי אליהו הכהן בספרו 'חוט של חסד' על התורה (אזמיר תרכ"ה, פרשת וירא): **"קמח סולת. רש"י ז"ל פירש מה שפירש. אמנם שמעתי מרבי ומורי עטרות לראשי שדרך מאכל מלכים שטוחנים הסולת ועושים אותה קמח, לפי שהסולת אינה מתעכלת מהר וכו'.** ונראה לומר עם זה, דאפשר דזה רמז הכתוב באומרו 'קמח סולת', כלומר עשה להם עוגות מקמח של סולת".

ובאן אנו מוצאים תוספת הסבר על מעלת אותו 'קמח סולת' שמלבד היותו נקי וזך, לבן וצח, הנה אף הוא טוב לעיכול ויפה לבריאות. וממילא – מסביר רבי אליהו הכהן – יכולים אנו לומר שאין הכוונה 'קמח סולת' לצידוף דברי אברהם ושרה גם יחד, כי אם אכן לדבר חדש: קמח סולת – קמח העשוי מסולת, וזה אשר הסכימו אברהם ושרה יחדיו לתת לאורחיהם.

וראה זה חדש כי פירשו זה של רבי אליהו הכהן בדברי הפסוק 'קמח סולת' כבר זכה בזה גאון קדמון עלום שם מאות בשנים קודם לכן, וכך מצטט אותו הגאון רבי יאשיהו פינטו – הרי"ף בספרו כסף נבחר (ונציה שפ"א, דרוש ראשון לפרשת וירא יא א מדה"ס): **"מאי קמח סולת – ויש מי שפירש: קמח הבא מסולת, שתוזרים לטחון הסולת עד אשר דק, והקמח ההוא טוב מאד"**.

וקמחא דקמחית - סולת

בספרו 'אגדת אליהו' ממשיך רבי אליהו הכהן ומסביר בזאת גם את דברי הגמרא במסכת יומא (מז א): **"ת"ר, שבעה בנים היו לה לקמחית וכולן שמשו בכהונה גדולה,** אמרו לה חכמים מה עשית שזכית לכך, אמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי

שערי, אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו". ובתלמוד הירושלמי (יומא שם) הוסיפו על כך ואמרו: "אמרון, כל קימחיא - קמח וקמחא דקמחית - סולת, וקרין עלה כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה".

והנה דברי הירושלמי טעונים הסבר, וכלשונו: "איכא למידק אומרו וקמחא דקמחית סולת", דאיך אפשר דהקמח שלה היה סולת, דקמח לחוד וסולת לחוד, דאי אפשר להיות הקמח עצמה סולת. ואף על פי שהם דברי מליצה, צריך שיהיו מיוסדים על האמת".

ברם לפי האמור שישנו קמח העשוי מסולת, הרי הוא מסביר שהכוונה היא לקמח שכזה: "וזהו דקאמר וקמחא דקמחית סולת", כלומר: הקמח שלה היה קמח שנעשית מסולת שעליה אין להוסיף, רמז על בניה שאין להוסיף עליהן כקמח זה שהיה תחילה סולת, ונכון".

הוא אמר קמח - קמח משובח העשוי מסולת

נמצאנו למדים מכל האמור עד כה ששלושה דרגות ישנם בקמח: הראשון הוא קמח רגיל; השני למעלה ממנו הוא סולת; והשלישי הכי נכבד הוא קמח העשוי מסולת. **ואם** כי רבי אליהו הכהן עשה שימוש בידיעה זו כי ישנו קמח העשוי מסולת, כדי לסלול דרך חדשה בפירוש הפסוק 'קמח סולת' ובשונה מפירוש חז"ל, הרי שלדידן נוכל להשתמש בזה כדי ליישב את הגירסא שהבאנו מקודם, שאברהם אבינו הוא שאמר קמח ושרה אמנו היא שאמרה סולת, ומכל מקום יהיה מכאן ראיה שאשה עיניה צרות באורחים.

וזאת לפי שנבאר שכוונת אברהם אבינו לא הייתה לקמח פשוט אלא לקמח העשוי מסולת, שהוא נקי טפי מסולת ומאכל מלכים הוא, ומקמח זה הוא שהיה רצון אברהם אבינו לכבד את אורחיו, אלא ששרה היה עיניה צרות באורחים וסברה שאין צריכים לכל כך, ודי להם בסולת לחודה, ופשוט.

רבי ירמיה התנזר כל ימיו מאכילת סולת

ובדרך החידוד היה נראה ליישב גירסא זו דאברהם הוא שאמר קמח ושרה היא שאמרה סולת, והגם שסולת עדיפה ומשובחת מקמח עדיין יהיה ראיה דאשה עיניה צרות באורחים, ויבואר בהקדם דברי התלמוד הירושלמי (פ"ו דברכות ה"א, מה א): "רבי ירמיה בעי, הדין דאכל סולת מהו למיברכה בסופה. אמר רבי יוסי, והכין לא אכל רבי ירמיה סולת מן יומיו".

ורבותינו הראשונים ובראשם בעלי התוספות (ברכות לו א ד"ה הכוסס) והרא"ש

פעמי יעקב ★ גליון חודש שבט תשע"ב

(פ"ו דברכות ס"ט) פירשו דברי הירושלמי בניחותא: מכיון שרבי ירמיה הסתפק מה היא הברכה האחרונה הראויה לברך על אכילת סולת, מחמת כן נמנע רבי ירמיה במשך כל ימי חייו מאכילת סולת, כדי שלא יבוא לידי ספק ברכות.

והנה על הפסוק (בראשית כא לג): "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה'", דרשו חז"ל במסכת סוטה (י א): "אמר ריש לקיש, אל תיקרי ויקרא אלא ויקריא, מלמד שהקרה אברהם אבינו לשמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב. כיצד? לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו, אמר להם וכי משלי אכלתם? משל אלקי עולם אכלתם, הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם".

מפורש יוצא כאן, שכל מטרתו של אברהם אבינו בהכנסת האורחים ועיקר תכליתו בזה הייתה הברכה האחרונה שבירכו האוכלים למי שאמר והיה העולם. ומפני כן מסתברא מילתא לומר שהיה אברהם אבינו נמנע מליתן לאורחיו סולת, שכן אין ידוע מה היא הברכה האחרונה שבזה, וכדחזינן גבי רבי ירמיה שלא אכל סולת מימיו, כי מה תועלת יהיה לו לאברהם בנתינת מאכל שכזה אם לא ניתן לברך אחריו כראוי.

ובזה אתי שפיר ומתורץ להפליא גירסא זו שאברהם הוא שאמר קמח ושרה היא שאמרה סולת: שמכיון ששמעה שרה שיש בדעת אברהם להאכיל את אורחיו קמח, היו עיניה צרות באורחים והשיבה אותו דבר שתכין סולת, כיון שידעה שאברהם ימנע ליתן לאורחיו סולת, מחמת הספק ברכה שבזה.

אולם כשאברהם שמע משרה שהיא מכינה סולת, הוסיף לומר לה 'לושי ועשי עוגות', שבכהאי גוונא שהסולת נאפה ללחמים כבר אין כל שאלה בברכה האחרונה, וכמבואר בסוגיא שם, ובכך עלה ביד אברהם שאורחיו יקבלו את הלחמים עשויים מהסולת המשובחת.

סולת - מאכל שאינו בריא!

עוד היה נראה לענ"ד לענות בישוב הגירסא, בהקדם דברי הרמב"ם הכותב (פ"ד מדעות ה"י) כי סולת היא אחת המאכלים הרעים אשר אין מן הראוי להרבות באכילתן, ומי שהוא חכם וכובש את יצרו ימנע מהן לגמרי.

והנה אברהם אבינו אמר לשרה אמנו להכין לצורך האורחים בכמות של שלושה סאין. והגם שאמרו במסכת עירובין (פג, ב) שמאכל אדם בינוני הוא עשרון אחד בלבד, הרי מסתבר לומר שאברהם אבינו 'הרבה בשיעורים' מפני שחשש שמא אורחיו הם רעבים ביותר עד שאכילתם תעלה לשלושה סאין.

ויתכן לומר שמפני כן הקדים אברהם אבינו רפואה למכה וביקש משרה להכין את מאכל האורחים מקמח דווקא ולא מסולת, וזאת מחמת שהרי ביקש ממנה להכין

פעמי יעקב ★ גליון חודש שבט תשע"ב

שיעור גדול של שלשה סאין, ואם ירבו באכילת מאכל רע זה יכול הוא להזיק לבריאותם. ובלאו הכי, יתכן שחשש אברהם אבינו שמא אורחיו הם מאותם אנשים החכמים הכובשים את יצרם וידם מסולקת מאכילת סולת אפילו מעט, וידע כי אם יכין להם סולת ימנעו מלאכול כלל ועיקר.

כך או כך, מילתא בטעמא הוא לומר כי מחמת דאגת בריאות האורחים הוא שאמר אברהם אבינו להכין את מאכלי האורחים מקמח. אולם כששמעה שרה את בקשת אברהם שתכין קמח, ירדה לסוף דעתו שלטובת האורחים הוא שאומר כן, וכדי שיוכלו לאכול די ספוקם. ומפני שהיו עיניה צרות באורחים, העדיפה להכין סולת, אם כדי שלא יוכלו לאכול הרבה ואם כדי שימנעו לגמרי מן האכילה.

שוב מצאתי כעין דברי ובענין אחר, שכבר כתב כן הגאון המלבי"ם בפירושו 'עלה לתרופה' על דברי הרמב"ם הנזכרים לעיל: "וכבר כתבו בשם גאלינוס, כי הסולת מולידה ליחה גסה וקשה לעיכול מאוד ועוד הרבה אבות נזיקין. ובזה יבואר מ"ש בב"מ, הוא אמר קמח והיא אמרה סולת מכאן שהאשה עיניה צרות באורחים. והעולם מתקשין בזה מאוד באין מבין כוונתם הרמה בזה, ובזה ניחא כי אחר שהיה אז החום היותר גדול צריך לאכול דברים קלי העיכול כי כח העיכול חלש אז מאוד, לזה אמר הוא קמח... הנאות למזג להועיל להם... אבל היא לא כוונה רק להתכבד בו לפי שעה... והוא אמת וברור".